

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.456

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.3>

Короєд С. О.,

доктор юридичних наук, професор, в.о. президента
Науково-дослідного інституту публічного праваПРОЦЕНТИ ПРИ ПОРУШЕННІ ДОГОВОРУ ГРОШОВОЇ ПОЗИКИ (КРЕДИТУ)
В СВІТЛІ ВИСНОВКІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Анотація. В статті наводиться загальна характеристика позики. Звертається увага на таку ознаку договору позики, як його відплатність у формі сплати процентів за користування грошовими коштами. Дається науково-практичний аналіз Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України. Досліджується правове регулювання процентів за користування чужими коштами (проценти як плата за користування позикою на підставі ч. 1 ст. 1048 ЦК України) та процентів за прострочення виконання грошового зобов'язання (проценти річних як міра відповідальності позичальника на підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України). Наводяться наукові публікації різних періодів з питань одночасного застосування зазначених видів процентів після настання терміну повернення позики. Обґрунтовується, що предметом перевірки на конституційність мало б бути положення саме ч. 1 ст. 1048 ЦК України, адже саме ця норма була неправильно застосована в остаточному судовому рішенні за участю суб'єкта конституційної скарги (банку). Аргументується, що у Конституційного Суду України були наявні підстави для визнання неконституційним положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України в аспекті неможливості одержання позикодавцем від позичальника процентів за користування позикою після настання терміну повернення позики й до моменту фактичного повернення боргу. Наголошується, що ухвалене Конституційним Судом України Рішення не є за законодавством обов'язковим для судів при застосуванні відповідного положення закону як наказ давати закону відповідне тлумачення та не є підставою для приведення судової практики у відповідність до сформульованого висновку. Робиться висновок, що змінити негативну судову практику неправильного застосування положень ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яка ґрунтується на такому тлумаченні вказаної норми, що суперечить Конституції України, можна лише шляхом визнання вказаного положення неконституційним.

Ключові слова: *позика, кредит, договір, проценти, грошові кошти, плата, користування, прострочення, відповідальність, грошове зобов'язання, судова практика.*

Koroied S. O. Interests in case of violation of the loan agreement (credit) in the light of the conclusions of the Constitutional Court of Ukraine

Abstract. The article provides a general description of the loan. Attention is drawn to such a feature of the loan agreement as its repayment in the form of interest payments for the use of funds. A scientific and practical analysis of the Judgment of the Constitutional Court of Ukraine dated June, 22nd, 2022 No. 6-p(II)/2022 in the case of the constitutional complaint of the Joint-Stock Company "State Savings Bank of Ukraine" regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the requirement of the first sentence of the first part of Article 1050 Civil Code of Ukraine. The legal regulation of interests for the use of someone else's funds (interest as a fee for using a loan on the basis of Part 1 of Article 1048 of the Civil Code of Ukraine) and interests for delay in the fulfillment of a monetary obligation (annual interests as a measure of the borrower's responsibility on the basis of Part 2 of Article 625 Central Committee of Ukraine). Scientific publications of different periods on the issue of simultaneous application of the specified types of interests after the loan repayment period are cited. It is justified that the subject of the constitutionality check should be the provisions of Part 1 of Art. 1048 of the Civil Code of Ukraine, because this norm was incorrectly applied in the final court decision involving the subject of the constitutional complaint (the bank). It is argued that the Constitutional Court of Ukraine had grounds for declaring unconstitutional the provisions of Part 1 of Art. 1048 of the Civil Code of Ukraine in the aspect of the impossibility of receiving by lender of interests from the borrower for the use of the loan after the loan repayment deadline and

before the actual repayment of the debt. It is emphasized that the Judgment adopted by the Constitutional Court of Ukraine is not legally binding for the courts when applying the relevant provision of the law as an order to give the law an appropriate interpretation and is not a basis for bringing judicial practice into line with the formulated conclusion. It is concluded that change of negative judicial practice of incorrect application of the provisions of Part 1 of Art. 1048 of the Civil Code of Ukraine, which is based on such an interpretation of the specified norm, which contradicts the Constitution of Ukraine, can be possible only through recognizing the specified provision as unconstitutional.

Key words: *loan, credit, contract, interests, money, fee, use, overdue, liability, monetary obligation, judicial practice.*

Розвиток ринкової економіки, створення вільного ринку товарів і послуг, поширення інституту приватної власності, і врешті решт бажання мати житло, транспортні засоби, інші речі, подорожувати тощо – зумовлюють збільшення у громадян потреби у різних речах та послугах, для придбання яких власних грошових коштів не завжди вистачає. В такій ситуації договори грошової позики (а також кредитні договори, до регулювання відносин за якими застосовуються відповідні положення про позику) є невід'ємною частиною української економіки і складовою нашого життя. За договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості (ст. 1046 ЦК України). З урахуванням принципу свободи договору (ст. 627 ЦК України) обидві сторони договору позики (кредитного договору) мають бути заінтересовані в його укладенні. І якщо у позичальника майновий інтерес зрозумілий та впливає із необхідності задоволення його майнових або немайнових потреб, то у позикодавця в певних випадках (а у кредитодавця – завжди) є інтерес в отриманні якоїсь вигоди від надання грошових коштів в позику (кредит). З огляду на це, з метою задоволення майнового інтересу позикодавця, законодавець передбачив можливість відплатності договору позики у вигляді сплати процентів (ст. 1048 ЦК України).

Окремі науковці більше десяти років тому вже звертали увагу на дискусійність окремих законодавчих положень про позику та відмінності в тлумаченні і застосуванні їх на практиці, зокрема це стосувалось умови про проценти за договором позики грошей [1]. Наголошувалось

на необхідності додаткового врегулювання на законодавчому рівні надання позик (і в першу чергу процентних) з урахуванням положень як ЦК України, так і Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", що мало б унеможливити суперечки щодо правової природи договору процентної позики [2]. На проблеми правового регулювання договору позики, які залишаються актуальними, й досі звертають увагу окремі науковці [3].

В нашому дослідженні ми не будемо обговорювати доцільність запровадження законодавчого регулювання процентів за договором позики чи необхідність встановлення їх максимальної ставки (наприклад, з метою недопущення лихварства, на що вже давно звертали увагу науковці [4]), а також не будемо розглядати на доктринальному рівні проблему співвідношення кредитного договору та договору позики в цивільному законодавстві України (це питання теж вже досить ґрунтовно досліджено окремими науковцями [5]).

Науковий і практичний інтерес для нас становить нещодавно ухвалене Рішення Конституційного Суду України від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України (далі – Рішення КСУ), в якому звертається увага на суперечності судової практики застосування відповідних положень ЦК України, які регулюють проценти за користування чужими коштами (тобто проценти як плата за користування позикою на підставі ч. 1 ст. 1048 ЦК України) та проценти за прострочення виконання грошового зобов'язання (тобто проценти річних як міра відповідальності позичальника на

підставі ч. 2 ст. 625 ЦК України) в аспекті одночасного застосування цих видів процентів після настання терміну повернення позики [6]. А відтак, дослідження питання застосування зазначених видів процентів при порушенні договору грошової позики (кредиту) в світлі висновків Конституційного Суду України, а також практичної реалізації цих висновків в судовій практиці й ставить за мету наша стаття.

Так, в зазначеному Рішенні Конституційний Суд України звернув увагу на докорінну зміну касаційним судом судової практики щодо можливості одночасного застосування приписів ч. 1 ст. 1048 та ч. 2 ст. 625 ЦК України: до 2018 року судова практика Верховного Суду України йшла шляхом одночасного застосування вказаних норм (тобто після настання терміну повернення позики нараховувались як проценти за користування позикою до дня фактичного повернення боргу, так й проценти за прострочення грошового зобов'язання); після 2018 року Верховним Судом застосовувався підхід, згідно з яким оскільки поведінка боржника не може бути одночасно правомірною та неправомірною, то регулятивна норма ч. 1 ст. 1048 ЦК України і охоронна норма ч. 2 ст. 625 цього Кодексу не можуть застосовуватись одночасно. Тому за період до прострочення боржника підлягають стягненню проценти від суми позики (кредиту) відповідно до умов договору та ч. 1 ст. 1048 ЦК України як плата за надану позику (кредит), а за період після такого прострочення підлягають стягненню річні проценти відповідно до ч. 2 ст. 625 ЦК України як грошова сума, яку боржник повинен передати кредиторіві у разі порушення боржником зобов'язання, тобто як міра відповідальності за порушення грошового зобов'язання.

Проте, незважаючи на зміну судової практики, що виявилось в зміні підходу до тлумачення вищенаведених приписів ЦК України за відсутності законодавчих змін цих приписів, в наукових публікаціях підхід до розуміння і одночасного застосування зазначених положень ЦК України не змінювався. Так, наприклад, у 2004 році С. М. Лепех, ще до набрання чинності новим ЦК України 2003 року, розглядала відсотки як плату за кредитну послугу, а також виділяла "узаконені відсотки", належні до сплати за прострочку виконання грошового

зобов'язання позичальника за кредитним договором, пропонуючи закріпити таку норму: "У разі прострочки виконання зобов'язання по сплаті основного боргу, крім визначеної договором неустойки, позичальник зобов'язаний сплатити кредиторіві узаконені відсотки, розмір яких визначається, виходячи з відсоткової плати за кредит – щодо основної суми боргу, з урахуванням індексу інфляції, якщо домовленістю сторін не передбачено іншого" [7, с. 7, 12].

У 2011 році Д. Д. Луспенник, з огляду на положення нового ЦК України 2003 року, звертав увагу на те, що у судовій практиці виникло спірне питання про те, чи можуть бути сторонами договору позики, в якому є умова про винагороду, тобто встановлене одержання процентів від суми, яка надається у позику, фізичні особи. У результаті такого обговорення Верховний Суд України дійшов висновку про можливість фізичним особам укладати договори позики під проценти (ухвали від 21 квітня 2010 р. № 6-29681 св 09, від 14 квітня 2010 р. № 6-3465 св 10 та ін.). При цьому наголошувалось, що позикодавець (кредитор) має право стягнути з позичальника (боржника), крім самої позики з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, такі види процентів: 1) проценти за користування позикою в розмірі, встановленому у договорі, а якщо він не встановлений, то розмір процентів визначається на рівні облікової ставки Національного банку України (ч. 1 ст. 1048 ЦК); 2) три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ч. 2 ст. 625, ч. 1 ст. 1050 ЦК). В останньому випадку фактично міститься два види процентів: а) три проценти (ч. 2 ст. 625 ЦК) або б) інший розмір процентів, що визначений договором або законом. Було зроблено висновок, що якщо в договорі позики немає умов про застосування відповідальності у вигляді збільшеного розміру процентів чи неустойки, позичальник зобов'язаний сплатити на підставі ч. 1 ст. 1050 ЦК грошову суму відповідно до ст. 625 цього Кодексу з дня, якого позика повинна бути повернена, до дня її повернення незалежно від сплати процентів, передбачених ч. 1 ст. 1048 ЦК (плата за позику). З огляду на цей висновок вчений також визнавав, що в такому разі можна говорити про те,

що позичальник в деяких випадках вимушений буде сплатити позикодавцю грошову суму, що в декілька разів перевищує саму суму позики, проте, як правило, договір позики укладається на прохання позичальника, умови договору ними обговорюються, що є свободою договору [8, с. 16, 17, 21, 22, 23].

В подальшому, вже у 2019 році, А. Ю. Бабаскін робив висновок, що якщо кредитотримувач своєчасно не повернув суму кредиту, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу, проценти, передбаченні статтею 1056-1 цього Кодексу, за час фактичного користування кредитом, та відшкодувати кредитодавцю завдані йому збитки, якщо інше не встановлено договором. У зв'язку з цим вчений пропонував статтю 1056-1 ЦК України доповнити частиною такого змісту: "Проценти на суму заборгованості за кредитом нараховуються з моменту надання кредиту кредитотримувачу до моменту, який передує його поверненню кредитодавцю або моменту припинення зобов'язання кредитотримувача щодо повернення кредиту з інших підстав. Інше може бути встановлено законом або договором. У разі дострокового повернення кредиту кредитотримувач сплачує кредитодавцю проценти за користування кредитом за період фактичного користування кредитом.". Автор при цьому акцентує увагу, що запропоновані ним зміни до закону не розповсюджуються на проценти, що нараховуються на підставі частини 2 статті 625 ЦК України. Останні нараховуються на прострочену суму, складовою частиною якої можуть бути і несплачені проценти за кредитом. Відповідно з цим на суму таких процентів можуть нараховуватись проценти за частиною 2 статті 625 ЦК України [9, с. 215, 240, 249].

В аналізованому нами Рішенні КСУ простежується саме такий підхід: Конституційний Суд України зазначив, що приписи ч. 2 ст. 625, першого речення ч. 1 ст. 1050 Кодексу та ч. 1 ст. 1048 Кодексу регулюють різні за змістом правовідносини, які не є взаємовиключними, адже за загальним правилом (ч. 1 ст. 622 Кодексу), якщо інше не встановлено в договорі або законі, застосування заходів цивільної відповідальності не звільняє боржника від виконання зобов'язань за договором у натурі. Конституційний Суд України вважає, що застосування

припису першого речення ч. 1 ст. 1050 Кодексу як такого, що його скеровано на надання кредитодавцеві права на отримання трьох процентів річних від простроченої суми та інфляційних втрат як заходів цивільної відповідальності за неналежне виконання позичальником грошових зобов'язань, не може впливати на право кредитодавця на отримання процентів як плати за користування кредитом, тобто на право вимагати від боржника виконання зобов'язань за кредитним договором у натурі.

Отже, своїм Рішенням Конституційний Суд України фактично визнав порушення прав суб'єкта конституційної скарги (Банку) на отримання процентів як плати за користування позикою на підставі ч. 1 ст. 1048 ЦК України після настання терміну повернення позики до моменту фактичного повернення боргу, зазначивши при цьому, що неправильне застосування судами припису першого речення ч. 1 ст. 1050 Кодексу не може розглядатись як обґрунтування його неконституційності. Водночас зазначимо, що визнавши оспорюваний припис закону таким, що відповідає Конституції України, Конституційний Суд України на виконання приписів ч. 3 ст. 89 Закону України "Про Конституційний Суд України" повинен був вказати у резолютивній частині свого Рішення про те, що "суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України".

Варто зауважити, що предметом перевірки Конституційного Суду України на конституційність в зазначеній справі був припис першого речення частини першої статті 1050 ЦК України, згідно з яким "якщо позичальник своєчасно не повернув суму позики, він зобов'язаний сплатити грошову суму відповідно до статті 625 цього Кодексу". Проте, як можна побачити зі змісту Рішення КСУ, суб'єкт конституційної скарги (Банк) скаржився не на відмову судів стягнути проценти за порушення грошового зобов'язання відповідно до статті 625 ЦК України, а саме на відмову судів стягнути проценти як плату за користування позикою відповідно до ч. 1 ст. 1048 ЦК України після настання терміну повернення позики до моменту фактичного повернення боргу. Тобто вбачається логічним, що предметом перевірки на конституційність мало б бути положення

саме ч. 1 ст. 1048 ЦК України, адже саме ця норма була неправильно застосована в остаточному судовому рішенні за участю Банку. І тоді б Конституційний Суд України повинен був перевіряти саме положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України на відповідність приписам частин першої та другої статті 8, частини першої статті 41 Конституції України, статті 1 Першого протоколу до Конвенції.

При цьому, на наше переконання, висновок Конституційного Суду України про те, що "оспорюваний припис статті 1050 Кодексу не обмежує права Банку на отримання процентів як плати за користування кредитом", стосується виключно першого речення ч. 1 ст. 1050 ЦК України. Водночас саме положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яким встановлено право позикодавця на отримання процентів за користування позикою, мало б бути перевірене на відповідність принципу юридичної визначеності як складового верховенства права (ст. 8 Конституції України) та правомірних очікувань на отримання процентів за кредитом як складового аспекту права власності (ст. 41 Конституції України, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції). Очевидно, що положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яке на думку судів не дозволяло отримання процентів за користування позикою після настання терміну її повернення, не відповідає Конституції України.

А відтак, оскільки в Рішенні КСУ було фактично визнано порушення права Банку на отримання процентів як плати за користування позикою відповідно до ч. 1 ст. 1048 ЦК України після настання терміну повернення позики до моменту фактичного повернення боргу, та враховуючи, що в остаточному судовому рішенні щодо Банку було застосовано положення закону, який було застосовано судами у такий спосіб, що це суперечило Конституції України, тому вважаємо, що у Конституційного Суду України були наявні підстави для визна-

ння неконституційним положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України в аспекті неможливості одержання позикодавцем від позичальника процентів за користування позикою після настання терміну повернення позики й до моменту фактичного повернення боргу.

Причому визнання зазначеного положення неконституційним не спричинило б обов'язку держави відшкодувати суб'єкту конституційної скарги (Банку) матеріальну шкоду у вигляді недоотриманих (не присуджених судом) процентів (ч. 2 і 3 ст. 152 Конституції України), а також не стало б масовою підставою для перегляду судами судових рішень, в яких зазначене положення ч. 1 ст. 1048 ЦК України було неправильно застосовано, оскільки такий перегляд можливий лише якщо рішення суду ще не виконане (п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України).

Насамкінець варто зауважити, що навіть у випадку зазначення Конституційним Судом України на виконання припису ч. 3 ст. 89 Закону України "Про Конституційний Суд України" в резолютивній частині про те, що суд в остаточному рішенні щодо Банку застосував закон, витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, проте таке Рішення КСУ чи сформульований ним висновок не є за законодавством обов'язковим для судів при застосуванні відповідного положення закону як наказ давати закону таке тлумачення, яке навів Конституційний Суд України в своєму Рішенні. Іншими словами, зазначений висновок Конституційного Суду України не є підставою для приведення судової практики у відповідність до сформульованого ним висновку. А це є додатковим аргументом на користь того, що змінити негативну судову практику застосування положень ч. 1 ст. 1048 ЦК України, яка ґрунтується на такому тлумаченні вказаної норми, що суперечить Конституції України, можна було лише шляхом визнання вказаного положення неконституційним в зазначеному нами аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Лепех С. Концепція відплатності позики грошей за Цивільним кодексом України 2003 року. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2011. Вип. 53. С. 204–210.
2. Янишен В. П. Процентна позика в системі фінансових послуг. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 108. С. 53–63.
3. Плавич І. В. Проблеми правового регулювання форми договору позики в цивільному законодавстві України. *Альманах права. Тлумачення права: від теорії до практики*. Вип. 12. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 306–311.

4. Кривенда О. В. Цивільно-правове регулювання позикових відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К.: Київ. нац. ун-т, 2003. 22 с.
5. Бабаскін А. Співвідношення кредитного договору та договору позики у цивільному законодавстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 5–10.
6. Рішення Конституційного суду України від 22 червня 2022 року № 6-р(П)/2022 у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України“ щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text>.
7. Лепех С. М. Кредитний договір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. 17 с.
8. Луспеник Д. Д. Договір позики: деякі питання теорії та судової практики. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 4 (128). С. 16–24.
9. Бабаскін А. Ю. Кредитні відносини у цивільному праві України: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2019. 429 с.